

Dördüncü sene

On yedinci sayı

DARÜLFÜNUN  
İLAHİYAT FAKÜLTESİ  
MECMUASI

Tarihî, içtimaî, dinî, felsefî

*Birinci Kânun — 1930*



*Istanbul — Şehzadebaşı*  
Evkaf Matbaası  
1930

# İslamda Felsefe cereyanı

## 6

### *Gazalinin ehemmiyeti.*

Gazalî Akla güvenmegi kaldırmış, İmanın galebesini te'min etmiş idi, maksadı Dini İslamın diğer Dinlere ve Felsefeye fark olduğunu isbat etmek idi. Gazalî bir Feylesofuaklî değil, belki fitretî itibarile bir hakimi Dinî idi, zamanın nâdir yetiştirdiği pek büyük bir mütefekkir, asrında en büyük nazar ve bahis sahibi idi. Gazalinin ilmi, akli fitratın hazırladığı hale vusule sebep oldu. Emsalinde nadir görülen akli Yunan ve Arap Felsefeleri yollarından geçer iken cidden istifade etmiş idi. [1]. Gazalî hazakatinin derecesi kemalini gösterecek bir hareketi ilmiyede hasmını yenmek emelile ilk defa güreş meydanına çıktı, güreş meydanında bir feylesof gibi Felasifenin usulü İlmi ile Felsefeye zıt olarak Şeriatin bir müdafii göründü, güreş meydanında tam yirmi hareket yaptı, meharecini gösterdi.

Gazalî "Şek Hakka iletir,, düsturını koymakla Dekarta; "tecribe ancak vakayı silsilelerinde bir ıktıran gösteriyor, fakat onlar arasında bir nisbeti zaruriye neticesi çıkarılmaz,, neticesine varmakla; akliyattan itimadı kaldırmakla Hüyüma; Eelsefeyi tetkik iderek aklın bütün metalibi ihatada müstakil olmadığı, bütün müşkilattan perdeyi kaldırmadığı noktasına varmakla [2]; zaman ve mekânın hakikatihariciye olmadığını beyan etmekle Kanta; ensora hadse, "iftitâr"e dönmekle Berksona mübeşşiri oldu. Garpta Felsefei cedide Medresesini açan Fransız Feylesofunun' Felsefe tarihinde büyük bir inkılap yapan Alman Feylesofunun, pek büyük bir üstad olan İngiliz Feylesofunun, bugünkü Fransız Feylesofunun asırlarca evvel fikirlerine iştirâk iden; şarkta kadim Felsefeye bir gedik açan Gazalinin ehemmiyetini aleyhdarları da tasdika mecbur olurlar. Gazalî dolayısıyla avrupa fikirlerine de te'sir etmişti, bu te'sir evvelâ Akinolu Tomas da, sonra Paskal da görülmüştür.

Gazalî Tasavvuf tarihindedede te'sirini göstermiş idi, Gazalî, mütesav-

[1] İskenderiye Feylesofu Yahyennahvi Eflatun ve Aristoyu ret hakkında bir kitap yazmış idi. Gazalî Felasifeyi ret hususunda bundan da istifade etti.

[2] Gazalinin ilk merhalesi taklit zincirini kırmak, ikinci merhalesi ise aklın mertebesini tayin itmek olmuş idi.

vife devirlerinde izah olunacağı vechile, Kuşeyrinin risalesini takip iderek Tasavvufa ehlişünnet arasında emin bir mevki vermiş idi.

Gazalî inkilabi ilmî devresinin rehberi oldu, Felsefedeki gizli karanlıkları kaldırarak Felsefeyi mezhepdaşlarının kabul idebileceği bir hale koydu, mesleki mahsus değil, belki nazar ve tefekkürden ibaret kıldı. Felsefede Mutlak, İleti ahire zabıt ve idrak olunamıyor, Mabadet-tabia yalnız nazar ve tefekküre istinat idemiyor idi, her halde Vahiden istinae olunacak idi; istiğrak [1] bütün yakini Dininin temeli oluyor idi, bu Hisbanilik sonra gelen Mütekellimler meslekinin en mükemmel bir suretidir. Gazaliden evvel gelen Kelam İmamlarında bu te'sir yok idi, onlar yalnız Ehli sünnet Mezhebini mantıkî bir istidlal ile müdafaa iderler idi.

Gazalinin eserlerini okuyanların hayrete düşmemeleri hemen kabil değildir, eserleri mucebince Gazalî bir Fakih, bir Mücadil, bir Hisbanî, bir Sofî, bir Mütekellim, bir Feylesof düşmanı, hepsini bertaraf idüp Muhaddis olmağa başlamış bir Selefîdir. Gazalinin re'yi hakkında doğrudan doğruya, şudur demek doğru olmuyor, belki eserine izafetle hüküm etmek doğru olabiliyor [2].

Gazalî Felsefe hususunda evvelâ "Makasıdufelasife,,de bir Feylesof gibi Felsefe mebdelerini şerh itmiş, Tehafütte temamilen yıkmış, tenaküslarını gösterecek bir surette umumî bir intikatte bulunmuş, akle muhalifetini izzah etmiş idi.

Gazalinin cedeldeki maharetini gören Feylesoflar bu kadar Felsefe bildiği halde bir Feylesof olmadığına, hiç olmazsa derunî olarak Feylesof olmadığına inanamıyorlar. İbnitufeyl ve İbnirüşd de dahil olduğu halde Gazalî hakkında türlü türlü sözler söylüyorlar: "Gazalî sözünde halis değildir, Felasife ile arasındaki ihtilaf mahdüt meseleler hakkındadır, Felasifeye sair noktalarda hucumu ehli sünnetin itimadının artması içindir,, demişler idi; bir takımları da bu kitapdan sonra ancak bazı yakınlarına mahsuss olmak üzere ufak bir risale yazdığını da zikir idiyorlar ki bu risalede evvelce Felsefe mebadisi hakkında yaptığı intikadları ret etmiş, Felasifeyi hakir görmemiş, delilleri Mütekellimin gibi değil, göya bazı Felasife gibi getirmiştir. Filvaki Gazalî (المضنون بها على غير أهلها) sında Felasife ile Alemin kidemi, Cenabıhakkın cüzîyyatî küllî olarak bilmesi, Sıfatın aynı olması meselelerinde uyuyor; bu Kitaba bakılarak bazı ehli İlim Gazalinin henüz tereddütten

[1] Buna ittisal de dirlerki Allah ile birleşmek, Allahta fani olmak, haricî hassaların te'siri kalmamak, şuur kalmamaktır.

[2] Tehafüt sahibi, İhya sahibi, Mişkat sahibi, Cevahirül Küran sahibi e. s. demek gibi.

kurtulmadığına kail oluyor [1], bir kısmı sözünde halis olmadığını ileri sürdüğü halde diğer kısmı bu Kitabı Gazaliye isnat olunmuş zannında bulunuyor; Gazalî (جواهر القرآن) da, (مهافات الفلاسفة) de isbat ettiği şeyi cedlî sözlerdir, Hak (المؤمنون بها على غير أهلها) dadır,, demiş, (مشكاة الأنوار) da ise Ariflerin mertebelerini beyan sadedinde Felasifenin meşhur Sudur nazariyesini terviç etmiş idi; buhal hasımlarına büyük bir sermaye oluyor idi.

Gazalî her taifenin sırlarını hürriyeti mutlaka ile keşif etmek istiyor, bu bapta ne Ehlisünnet, ne Ehlibid'at, ne Ehlihak, ne Ehlidâlâl aramıyor idi. Felsefenin künhüne muttali olmak için Felsefe derslerini, Kelam ve Cidalin gayesine ermek için Kelam derslerini, sırrı safvete ermek için Tasavvuf derslerini, Zındıklıkda cür'etlerinin sebeplerine tenbih etmek için Batinî derslerini nefsinde cem etmiş idi. Şüphe yokki derslerde uzun uzadıya taharriyatta bulunmak hürriyeti efkârın pek yüksekliğine, kalbinin pek genişliğine delâlet eder; bir şeyin leh ve aleyhine dair sözler toplanmadıkca hakikat yolunu bulmak bir muhakkık için mümkün değildir.

Ğazalî Felsefeyi ehlişünnet Medresesi için takip olunabilecek bir hale koymakla bilhassa onun sayesinde, ehlişünnet mütekellimleri arasında büyük bir Felsefe cereyanı başladı. O tarihten itibaren Felsefeyi, Yunan harsi ilmisini temamilere tetebbü itmeksizin nazarî ilmi Kelamda, Tasavvufda hiç bir kimse söz söylememiş idi. Ğazalinin açtığı çığır pek büyük bir merak uyandırmış mücadelenin şiddetli surette devam etmesine sebep olmuş idi. Felsefe Kelamı çok tadil etmiş, Kelam Kitapları Felsefe meseleleriyle dolmuş idi. Fahrıtınirazî, Nasiri Tusî, Burhanttini Neseî, Nâsırittini Beyzâvî, Aduduttini İcî, Sa'dettin Teftâzânî gibi büyük mütefekkirlerin metinlerinde ve şerhlerinde pek çok Felsefe mes'eleleri var idi ki, bu mes'eleler İbnisinada, Ğazalide bulunmıyor idi, bu Kitaplar pek zengin Eelsefî malumatı, Mütekellimler ve Feylesofların muhtelif sınıfları hakkında mühim ve müfit malumatı hâvidir. Münakaşalar Felsefeyi tafsil etmiş, pek yüksek derecede inkişafına badi olmuştur; işte böylece Mütekellimler ile Feylesoflar mütemadi bir surette Felsefenin tekamülüne çalışmışlardır.

## Münazara Kahramanları

1— *Ebulmüin Meymuni Neseî*-Ğazalinin müasırlarından olup ondan üç sene sonra vefat eden Ebulmüin Meymuni Neseî pek yüksek bir

[1] Ebubekir Mehmedibnı Abdullahilmaliki (vefati:750) Gazalinin bu eserine bir reddüye yazmış idi.

Kelamcı idi “Tapsiretüledille,,de itikat meselerinin en mühim delillerini zikir etmiş, hasımların mezheplerini iptal, Felasifeyi ret etmiş idi. Ebulmüini Neseffince delillere ehemmiyet vermemiş, ibarede itnap ve işaret arasında orta bir üslup yazmış olmağla gayet müfit bir eser ortaya koymuş idi “Tapsiretüledille,, Matüridi'erin me'hazidir. Bürhaneddin Neseff tarafından yazılan“Akidei Nesfiye,,bunun fihristi gibi dir, Ebulmuin “Temhid,,namındaki eserlerinde de Feylesofları ret eder, Kelam mebhaslarının mantıka ihtiyacını gösterir [1].

2 — *Ebülfetih Abdul kerimi Şehristanî* - Ğazalî meslegini ilk takip eden Mütekellim Ebulfetih Şehristanî(548) dir. Şehristanî Felsefeyi tetebbu etmiş, İbnisina Felsefesine hakkile muttali olmuş idi, yazdığı eserler içinde en meşhurları sırasile yazdığı“Elmilelü vennihal,,“Nihayetülakdam,, “Musaraatülfelasife,, dir. Birinci eserde müttali olduğu Mezhebin hepsi yazılmış, eser pek iyi tertip olunmuş, mütekellimler ile Feylesofların reileri bir araya gelmiş idiler. Şehristanî burada İbnisinin fikirlerini mühtasar, fakat ihatalı bir sürette hulasa itmiştir. İkinci Kitapta Kelamın bütün güç meselelerini [2] toplamış, yirmi asla bağlamış, her Meselede muvafık olanları göstermiş, tenkitlerini yapmış, muhalifleri ret etmiş idi. Üçüncü Kitapta ise İbnisina ile güreşe çıkmış idi, beyanına göre bir ademin kiymeti akranı ile çarpıştığı, pehlivanlar ile güreşe çıktığı zaman belli olacak idi, Felsefede“Allamei dehir,,olan İbnisina hakkında halkın“hiç bir kimse nekadar zeki, nekadar azim sahibi olsa yine ona irişemez, onun sözlerinin maallerini, maksadlarının inceleklerini anlaya bilene ne mutlu!,, gibi sözleri Şehristanide derin bir iz bıraktı, Şehristanın hamisi olan Tirmiz Nekibi Mecdeddin Ebülkasim Ali bni Cafer Şiilige meyyal olduğu gibi Felsefeyede meyyal idi[3], Şehristanî artık İbnisinin reilerini çürütmek suretile, güreşe çıkmağa azm etti. Şifa, Necat; İşaret ve Tâlikat [4] gibi dürt mühim eserinden en güzidelini, en metinini seçii, cedelci bir mütekellim veya safsatacı bir Feylesof olmadığını kendince şart eiti. İbnisinin hatalarını birer birer gösterüp hâmisi huzurunda akd olunacak “Divaniülema,,da iki pehlivan dan hangisinin ğâlîp olduğunu meydana çıkarmak emelini besledi, taki Vahiy kaynağından aldığı feyiz sayesinde tahkik tepesine çıktığı, İlmin en yüksek mertebesine nail olduğu aşikar olacak, zaif olmadığı görünecek idi .

[1] Muhtasar surette yazdığı “Bahrülkelam,, mı Bedrettin Hasanibni ebibekirilkudsi Tarafından şerh olunmuştur .

[2] Hudusu Alem, Tevhit, ve sıfatı bari, Nübüvvet gibi

[3] Şehrstaninin birinci Kitabında Şiilige mail görünmesi bundan naşi ici .

[4] Aristonun Kitabünnefsine yazdığı şerhdır .

Şehristanî bunun üzerine paçaları sıvadı' üçüncü Kitabı yazdı, İlahiyata ait yedi, Mantık ve Tabiiyata ait yetmiş bukadar mes'ele hakkında itirazları gösterdi [1] .

"Şehristanî, Necattaki Vücüt hakkındaki taksime, Vacibilvücüdün varlığına, birliğine, İlmine ait sözleriae, Alemin hüdüsüne ait nazariyye ne itiraz iderek bu beş mes'ele de uzun uzadıya muhakemede abulmuş "Vahitten Vahit sadır olur,,davasını çürütmüş, marifeti ilahiyenin fitrî olması, namütenahi, takattüm ve tehhür mes'leleri hakkındaki mezhelerini,"Cenabihak cüziyyatı cüz'î olarak bilmez,,davarlarını hep cerrh etmiş hakikaten en güç mes'eleleri elekten geçirmiş idi. Fakat son iki meseleyi, zamanın hadisatından naşi duçar olduğu sıkıntılardan dolayı vakti müsaii olmuyor da, kısa geçiyor, yalnız ana meselelere ait soz söyliyor, bu iki meselede de Mebadinin haeri [2] , Hareket, İlet, Akil nazariyelerini tenkit eyliyor. Mantık ve Tabiiyat hakkında irat ittiği yetmiş bukadar itirazdan basis yoktur, anlaşılıyor ki zamanın fitnesinden naşi onları yazmmağa vakit bulamamış, eseride "Divaniülema,,ya arz olunamıştır.

Şehristanının musaraası Nesiritusî tardfindan ret olundu; musaraası Razisinin şehri İşaratı yanında söndü gitti.

Şehristanî nazar ve kelamda müdekkik, Felsefi fikirli bir muhakık idi, hazik münsıf, maksadı hak olan bir mütekellim idi [3], bundan dolayı ahır ömründe hayret ve şekte kalmış idi, kendisinden evvel Ğazalî ve onun üstazi Ebulmaali de bu hallere tutulmuşlar idi, çünkü ihtilafat arasında hakkı mahız bulamıyorlar idi. Ebülmaalî "Diniamme"ye dönmüş "anamın akidesi üzere gidiyorum,, demiş idi; Ğazalî nazar mesleki olan kelam ve Felsefede hayrette kalmış, oradan tasavvufa atlamış ennihayet Sahihi Buharî ve Müslim ile meşgul iken bu diyardan göçmüş idi. Şehristanî ise mütekellimlerin içinde makalat ve ihtilafate en ziyade muttali idi, « نهاية الاقدام »n baş tarafına şu şi'ri koymuş idi :

[1] Musaraanın metni bulunamadığından Şehristaniyi ret maksadile yazılan eserde ne görülmüş ise o kadarı malumumuz olmuştur, musaraa hakkındaki sözler de oradan alınmıştır .

[2] Mebadi hakkında ihtilaflar vardır . 1 — Dörttür: Evvel, Fiil, Nefis, Heyulâ 2 — Biri tabiat olmak üzere beştir . 3 — Biri hâlâ olmak üzere altıdır . 4 — İki zaman ve mekân olmak üzere sekizdir . 5 — İbni Sinaya göre akıl olmak üzere dokuzdur .

[3] Şehristaninin Mütekellimin ve Felasifeye muhelif olduğu nokta da vardır, nitekim "Eczai eczam mütenahidir,, meselesinde hepisine muhalefet eylemiş cumhur mütekellimin bilfiil mütenahi olduğunu kabul ittikleri halde Şehristanî bilkuve namütnahei olduğunu kabul etmişti, Felasife ise bilkuve namütenahi olduğuna, Mutezile feylesofu Nezzan bilfiil namütenhi bulunduğu na kail olurlar.

لقد ظفت تلك المعاهد كلها -- وسيرت طرفي بين تلك المعالم  
فلم ارالا واضعاً كف حائرعلى -- ذقن او قارعاً سن نادم [1]

Şehristanî bu şi'ir ile kâinatta hayret içinde kalmış, veya pişman olmuş kimselerden başka bir fert bulunmadığını tasrih idiyor, hayrette kalan ile ceħlibasit eshabı nı, netice itibarile şek eshabını; pişman olan ile ceħlimürekkep eshabını, netice itibarile itikadındaki dalâleti anlamayan kimseleri kast idiyor:

Şehristanî Ğazalî gibi Hikmet ve Şeriatı cemi yolunu tutmuş idi, Zahir beyhakî Ğazalinin cem'inden daha güzel bir cemi olmaz demekle Şehristaninin canını sıkmış idi, Şehristanî kendisini Ğazaliden küçük görmeyecek, İbnisinayi yenecek derecede nefsine itimat eder idi; bununla beraber ne Musaarası, ne Nihayetiülakdamı Ğazalinin Kitapları derecesinde ehemmiyet kazanmamış idi. Şehristanî Şeriat ve Hikmet kavaidi ile Nususu te'vil itmekle, İbnisinaya gücüm itmekle kendini Ğazalî yerine koymuş idi, fakat Zahirî Beyhakiye cemi hususunu begendiromedi, Musaraasında Nasirî Tusî tarafından pek ziyade tesyif edildi.

3 — *Mahmut Zemahşerî*-Amelde hanefî, itikatta Mutezili olan Meşhur Zemahşerî (538) pekbüyük bir mütefekki idi, dirayet ve fetanetile pek çok felsefî mesailden bahis itmiş idi.

4 — *Ebülberekâtî Bağdadî* - Ebulberekât Hibetullahi bni Melkâ „Feylesofulrakeyin” „Ehvaduzzeman” ünvanı celilelerini almış fadıl bir Feylesof,[2] hazık bir Tabip idi. Ebulberekât fuhulü felasifeden idi, Hikmette yüksek idi, şarkta yetişen en yüksek Feylesoflardan biri idi, Farabî ve İbnisina derecesinde idi[3]. Ebülberekât Aristo rütbesine nail olduğunu iddia eder idi; kendisine bu derece itimat eylemiş, nefsinde bu mertebe bir gururu felsefî duymuş idi, Farâbî bunun aksine olarak ancak bir şakirdi olabilecek derecede mahviyette bulunmuş idi.

Ebulberekât uluma pek ziyade itina etmiş idi, ulum için yaradılmış idi, pek zeki idi, uluma pek haris idi. İlk önce Tıp tahsil etmiş idi [4].

[1] Halkın toplandığı bütün mahalleri dolaştım, gözlerimi şu alâmetler arasında gezdirdim, elini şakağına koymuş hayran, dişini isirmiş pişman kimselerden başka hiç bir fert görmedim.

[2] Pek çok zaman Musevilikte kalmış, sonradan Müslüman olmuş, doksan sene kadar yaşadıktan sonra (547 ve veya (550) tarihinde irtihal eylemiş idi.

[3] İslamda birinci sınıf Feylesoflar tarih sırasile şöyledir: Farabî İbnisina, Ebulberekât, Şihabeddini Suhreverdi, İbni Rüşüt.

[4] Ebulhasen Saidibni Hibetullah pek mütemayiz bir Tabip idi, pek çok şakirdiri var idi, fakat Musevilere öğretmez idi. Ebulberekât bir türlü ders almağa yol bulamadı; nihayet bir diblizde, kapu aralığında bir kapucu gibi oturdu, derslerini oradan dinledi, her işittiğini eyi anlar ve kayıt ider idi; neden sonra Ebulhasan buna vakıf oldu, zakasına, merakına hayran olarak okutmağa başladı; Ebulberekât bu sayede şakirtlerinin en büyüğü oldu.

Ebulberekât hastaları pek hazakat ve meharetle tedavi eder idi, malihulya hastalığına tutulan bir adamı ümürivehmiye ile tedavi etmiş idi.

Ebulberekâtın eserleri fevkalade güzel idi „Elmuteber„ en meşhûri, en celilidir [1], Ebulberekât kabir taşına „Ehvaduzzeman, sahibilmuteber” vasıflarının konmasını vasiyet etmiş idi. Ebulberekâtın hiç bir eseri olmasa Elmuteberi yeter aryar idi, ozamanda Hikmet ilimlerinde ondan daha iyi bir eser yazılmamış idi, ömrünün sonlarına doğru biçare fena hastalıklara tutudu, âmâ oldu, kılları döküldü [2] böyle iken Muhezzebeddinibnin nakkaş, Feylesof Abdullatifi Bağdadının babası Yusuf bin Mehmet, Ebuşucâ Fahreddininib ittihan, Cemaleddin ibni Fadlan Ebulberekâtın ayrılmazlar, Elmuteberi yazarlar idi [3].

Ebulberekât evail ulumunda eski ve yeni nekadar hakimler var ise hepsinin kitaplarını eyiden eyiye gözden geçirmiş, inceden inceye elemiş, bundan sonra o muazzam eseri meydana getirmiş idi, Elmuteberin ibaresi fash, işareti latif idi, takip ettiği maksadı sahih idi. Ebulberekât Elmuteberde nazar ve itibar itmeksizin hiç bir şey yazmamış idi, her meselede Hukemanın muteber olan reillerini yazmış, her iki tarafı deliller ile beraber beyan itmiş, sonra bu kavilleri tetebbu itmiş, gereği gibi araştırmış, hakkı meydana koymuş, delil ve bürhan ile hangi kavli racih görmüş ise ancak ona itimat itmiş, nazar ve itibar ittiğini yazmış, muvafakat ve muhalifet hususunda büyük, küçük tanımamış, ne mütekellimleri tutmuş, ne Feylesoflar ile el ele gitmiş; belki hakkı nere de görmüş ise ancak ona ittiba itmiş, kavillerin hepsine kıymet takdir etmiş kavilleri itibarile takip eylemiş idi, işte buna mebni esirine „Elmuteber„ adını vermiştir.

Ebulberekâtı Bağdadî ancak akıl ve Mantık kanuni ile yola çıkmış, yalnız nazari aklî ile akidei felsefiyesini tesbit itmiş, bu miyanda baş Feylesofa hayliden haliye itirazlarda bulunmuş, bir takım esaslı noktalarda ondan ayrılmış yegâne müstekil bir Feylospfi Aklî idi. Evhadüz-zemanın, Eşşeyhurreeis hakkındaki intikad ve itirazları baş Feylesof taraftarlarını müteessir idiaor idi, bunlar „Feylesofulrakayn”ın itirazlarını ilimdeki kusuruna atfediyorlar idi, nitekim ÖMER Hayyam bu itirazlara kıymet virmiyor, Melik Adududdin Alaüdldevle huzurunda Feylesolumuzu İbnisanın sözlerini anlamamazlıkla ittiham idiyor, fakat

[1] Tıbbâ ait eserleri, Akıl ve mahiyeti hakkındaki eserleri de kıymetlidir.

[2] Bu hastalığı iyi ettiğini rivaye ediyorlar.

[3] Ali Muhezzebeddinib innakkaş Tıpta zamanında tek idi, bir çok etıbbâ yetiştirmiş idi. (574) te vefat etti; Yusuf bin Mehmet ölümü Şehriye ile meşğul olmuş, ölümü akliyeyi bir tarafa bırakmış idi; İbnidihan ise edip ve yüksek bir heyetçi idi Zıç sahibi idi, müteverri bir zat idi, Tarih ve hadiste de vukufu tamî var idi.



Alauddevle[1]den mukabele görüyor idi. Ömer Haaym Ebulberkâta karşı musaraaya çıkmadığı gibi daha sonr musaraa idenler de bulunmamış “Elmuteber,, öylece sâlim ve bâkir kalmış idi. Elmuteber hakkında ya “İbnisinanın sözlerini anlamamıştır,, veya “hüccetleri ibtalde iyleri gitmiştir,, gibi sözler ile iktifa olunuyor, bilfiil karşısına çıkan görül: miyor idi; Fahrirazî Elmuteberden Çok istifade itmiştir.

Ebulberekât kitabını tertip hususunaa Aristo yolunda gitmiş, evvela Mantıkı, sonra Tabiiyatı, daha sonra İlâhiyatı yazmış idi. Ebulberekât kitabında Meşşailerî zikir ider ise de onları, kendinden evvel gelen Feylesıflar gibi taklit itmez, İbnisina ve İbnirüş gibi onlar hakkında taassup köstermez idi, taklit ve taassupsuz Akil yolunda gider, Nübüvvet nurundan nur alırdı.

Bu üç büyük Feylesof hakkında muhitin te’siri olmuş idi. İbnisina Turanda sıfatı nefi iden mütekellimler, Mütezile arasında; İbnirüş Endülüsde küllabiler ve Eş’ariler arasında; Ebulberekât Bağdatta ülemai Sünnet ve Hadis arasında yetişmişler idi, İbnisina amelde hüdüdüşeriyeyi muhafaza hususuda ihmal ittigi halde İbnirüş hüdudi şeriyeyi İbnisinden pek ziyade muhafaza ider idi. Ebulberekât ise esere sünnet ve Hadise her ikisinden daha yakın idi .

Ebulberekâti Bağdadinin en büyük hasmi Eminüddevle idi, Eminüddevle ile Ebulberekât her ikisi de Müstazı Billahın tababet hizmetinde bulunurlar idi. Eminüddevle İlmî ve amelî Tıpta tek idi. Tıptaki fetaneti Ebulberekattan daha ziyade idi, daha meşhvr idi, lügati arabiyede Mütebehhir idi, güzel Şiirleri, hakimâne sözleri vardı. [2] fakat ilim hakkında fitretiselimesi yok idi, tahkiki yok idi, Hele hey’et ve Coğarafiya ilimlerinde okadar cahil, o kadar ğafil idi ki avamdan farkı yok idi, sözleri reryinin zayıf, Aklının hafif olduğuna delâlet ider idi [3].

Ebulberekât ise Hikmet ilimlerinde ondan çok yüksek idi, Eminüddevlenin Hikmet ilimlerinde Ebulberekâtın karşısına çıkacak iktidarı yok idi, Ebulberekâtın ilmde fitratı var idi, tahkiki var idi, akli kavi, reyî metin idi; şukadarki Eminüddevle Ebulberekâtdan daha haluk, daha Mürüvvetli, daha geçimli idi, aklını daha iyi kullanır idi, Ebulberekât kibirli olduğu halde Eminüddevle alçak gönüllü idi [4] .

Ebulberekâtın Magmudü Harezmi namında bir Türk şakirdi var idi.

[1] Alauddevle « بحجة التوحيد » sahibi idi, Feylesof idi.

[2] (بزجائین قطعت عمری × وعليهما عولت دهری) kâtâsı Farabiye isnat olunmuş idi .

[3] Ebulberekât evvel Müsevî, idi, sonra Mühammedi oldu, Eminüddevle İsevi olduğu halde (560) tatihinde vefat etti,

[4] Zamanında Ulümühikemiyede âllâme olan Fahreddini Mardini, Tabibi fadıl, Feyesofu mütekellim, Riyazii edip olan Bediüzzeman Ebulkasim Hibetullahilbagdadi Eminüddevlenin dostları idi.

*Mantık* — Ebulberekat Elmuteberde Mantıkda da bazı yerlerde İbnisınadan ayrılmış, birtakım noktalarda onu ret eylemiş idi.

1 — Tasnifiülüm - Ebulberekât ülumi dakik bir surette tasnif itmiş idi, ilk önce nazari ve amelî olmak üzere ikiye [1] ayırdıktan sonra ülü mü nazariyeyi üçe ayırıyor : Ulumuzihniye, ulumuhissiye, İlmiküllî. ulumuzihniye, zihine taalluk iden ilimler olup ikiye ayrılır : Zihniyei halisa, Zihniyeigayrihalisa. Zihniyei halisa eşyayı vücüdiyeye tealluk itmeyen ilimlerdir. Zihniyeihalisa ikidir biri İlim, diğeri İlmülilimdir, İlim kemmiyat ilmi, olan Riyaziyattır, ülü müriyaziye de iki ilme ayrılır, Hisap, Hendese, Hisap âdâtta n, Hendese mekadirden bahs eder; İlmülilim Mantıktır. Zihniyeigayrihalisa bilakis eşyai vücüdiyeye taalluk iden ilimdir: Heyet ilmi gibi. Ülü mühissiye mahsüsati vücüdiyeye taalluk iden ilimlerdir: Tabiiyat gibi. İlmiküllî mabadi ilmidir: İlähiyat gibi.

Kurunu vustada İslam Alemi haricinde Ulüm kaba bir surette tasnif olunmuş idi: Hisap, Hendese, Musiki, Heyet “رابع - Quadrium,, namı altında toplanmış, Tabiiyata yer bırakılmamış idi. İslam Feylesoflarında şimdiye kadar gördüğümüz tasniflerde bir tertip gözedilmiş, Felasifei cedidenin bazı tasniflerinin izi görülmüş idi. Ebulberekâtın tasnifi ise hepsinden ziyade Felasifei cedidenin tasniflerine yakın idi. İngiliz Feylesofu Sipenserin birinci mertebede bulunan Ulümü mücerredesi İslam Feylesofu Ebulberkatın Ulümü zihniyei halisasından başka bir şey degildir, her iki Feylesof ilk mertebeye Mantık ile Riyaziyatı koyurlar. Ebulberekât Mantıka İlmülilim demekle onu başa geçiriyor, diğ er İngiliz Feylesofu Beyin ise temamil e Bağdat Feylesofu ile beraber gidiyor. Ebulberekât Heyeti Tabiiyat ile Riyaziyat arasında bulunduriyor, Fıransız Feylesofu Ogüst Kont da aynile bu yere koyor; diğ er Fıransız Feylesofu Rabiye de ikinci mertebede Ulümü muhtalita dizisinde Evhadüzzeman gibi Heyeti gösteriyor. Hele Fıransız Felsefe müellifi Fons Girûv ülü mü mücerrede - zihniye dizisinde Feylesofumuz gibi Riyaziyat - Heyeti sıralıyor.

2 — Zatiimükavvim ve Araziilazım [2] — Bir şeyin kivamında dahil olan Zatii mukavvim ile kivamında dahil olmıyan, fakat kendisinden ayrılması caiz olmıyan araziilazım arasını ayırmak güçtür. İbnisına

[1] İhtiyarımız ve filimiz dahilinde olana Amelî, böyle olmayana Nazari, dinir.

[2] Külliler ya zati veya arazi olur, zati efradının hakikatında dahil olan, mukvvim olan küllidir, Arazi bunun aksine olur, efradının hakikatinden hariç olan küllidir, Arazi ya lazım veya mufarik olur, Araziilazım kendisinden ayrılması caiz olmayan, arzaimufarik bilakis ayrılması caiz olan şeydir, Araziilazım ya mahiyete veya mahiyetin vücudine lazım olur, çünkü hariçte mahiyet başka, Aynı başkadır, hariçte sabit olan mahiyetleri hariçte sabit, muayyen olan mevcutlara muğayirdir.

fark beyan etmekle beraber muttarit bir fark beyan etmedigini zikir etmiş idi. Ebulberekât bu fark hususunda İbnisinayı ret ediyor, bubabfe Aristonun ve ashabının zikrettikleri şeyin ne sihhati, ne menfeati malum değildir diyor idi. Diğer taraftan eski mütükellimler bunun fesadını beyan etmişler idi [1].

*Tabiiyyat* - Ebulberekât Tabiiyatı tertipde Aristoya muvafakat etmekle beraber Mekân ve Hâlâ, Zeman ve namütenahi gibi umumî mebadide Aristodan ayrılıyor, İbnisinayı ret ediyor idi; fakat Heyülâ ve Atom meselesinde Heyülayı kabul edüp Atomi atıyor, Hareket meselesinde de Alalet hassasını kabul eyliyor idi, yalnız hususi görüşleri varidi, ayrı izahlarda bulunuyor idi.

1 — Mekân - Ebulberekât Mekân meselesinde umum Meşaileri ret ediyor. Meşailerin “mahvi ve muhat olan cismin sathı zahirine temas eden cismi havi ve mühitin sathı batınıdır,, sözlerini hiç beğenmiyor, ona göre mekân havi ve mühit olan cismin bütün batınıdır, yani mekân öyle bir fezâdır ki onun sathı yoktur belki tulu, arzı ve umku vardır; o dolurduğu cisim ile dolar, cisim ondan hali ise oda hali olur, Ebulberekât mekâne heyulâ diyenlerin sözünü beğeniyor, İbnisine ise “Mekânın bir şeyin heyûlası olmadığı apaçık zahir olmuştur,, diyor idi.

2 — Hâlâ-Hâlânın yokluğu Meşâî Tabiiyatın temel taşlarından biridir, İbnisine uzunuzadıya tetkikatta bulunduktan sora “Hâlâ yoktur,, neticesini buluyor, Aristodan “هو كاسمه,, [2] sözünü nakil ediyor idi.

Ebulberekât Hâlâ hakkında her iki tarafın delillerini tetkik ve tenkit ediyor, Aristo ile Eflatunu muhakame eyliyor, Eflatun ile beraber yürüyerek Hâlânın varlığını kabul ediyor, İbnisinin “boş sözünü,, boş buluyor, nazarında Hâlâ, Tul, Arz ve Umku olan bir fezâ oluyor.

3 — Zeman-zeman hakkında Felasife arasında re'iler pek dağnıktır. Ebulberekât onbir kadar rei beyan ediyor, tetkiki netidesinde hakka muhalif olan sözleri hep zayıf buluyor. Meşaileri ret ederek Zemane “mikdarı mevcut,, diyor, İbnisine Meşaileri ile beraber Zemani “mikdari hareke,, gösteriyor [3], cisme veya mesafeye miktar göstermiyor idi. Ebulberekâte göre Zeman bir kemiyyettir, miktar olabilir, çünkü tadat

[1] Sıfatlar ya lazım veya Ariz alır. Lazım olan sıfatlar mevsuba lazım gelen, ancak zatın yokluğile zatten ayrılan sıfatlardır. Ariz olan Sıfatlar Zatin bâki kalmalarıyla beraber zattan ayrılması caiz olan sıfatlardır, zatiimukavvim ile Araziilazım hep lazım olan sıfatlardır, bu ikisinin arasını ayırmak delilsiz bir davadır, mücerret bir tehakkümdür, mütemasil olan iki şeyin aralarını ayırmak demekdir, buhalde sıfatları Mantıkçıların yaptıkları gibi ilk önce zati ve araziye, sora araziye, lazımül-mahiye, zimülmevcüt, müfarika ayırmak batidir.

[2] Hâlâ adı gibi boşdur, bir şey değildir.

[3] Zeman hareketin mikdarı isede hareketimüstekimenin değil, hareketimüstedirenin mikdarıdır, zeman enseri' olan hareketin mikdarı olacağından Felekiazamın hareketinin mikdarı olur.

ve takdir olunacak cüzüleri vardır [1]. Zeman hem müteharrike, hem sakine mikdar olur, sakin ve müteharrik vücütte müsterekiir .

Zemane mikdarıhareke diyenler netice itibarile “Halk müteharrik değildir, zemanda değildir,, davasında bulunmuşlar idi, Ebulberekât“ bu sözü lisan söylüyor amma ezhân söylemez,, diyerek davalarını vâhi buluyor, ciddî ve ilmî bulmuyor. Ebulberekât zemandan haric mevcut kabul etmiyor,“her mevcudun vücudi zaman olan müddettedir, zemanda olmayan vücut mutasavver değildir, zaman için zaman ile mesbuk olmayan bir mebdei zamanî mutasavver olmaz, evveli olmayan bir evvel, sonu olmayan bir son olamaz,, “Zemanın vücudi kendisile beraber bulunan, ona taalluk eden şeyin vücudinden daha marufdur, daha bellidir, zaman tasavvurda mürtefi olmaz, ezhân müddeti ve zemanî olmayan bir vücut tasavvur etmez,, .

İbnisina “harekete şüuri olmayanın zamanede şüuri olmaz,, demiş idi, Ebulberekât bu sözü aksederek “zemane şüuri olmayanın harekete de şüuri olmaz,, şekline kalb etmiş, “hareket zemandadır, yoksa zaman harekette değildir, zemanda bilfiil hareket bulunur,, sözünü sarf eylemiştir .

4 — Namütenahi-Ebulberekâtın beyanı veçhile evvelini hükemanın matalibi sabıkalarından biri Tenahi den bahis etmektedir, filvaki Tenahi ve ademi tenahi meselesi Elkindiden itibaren bütün İslam Feylesoflarının zihinlerini işgal etmiştir. Elkindinin bu mevzua dair müteattit eserleri vardır . Tenahi meselesi ihtilaflıdır, Meşailer eb’adın tenahisini ortaya sürerler, Ebulberekât bu bahiste de Meşailerden ayrılıyor, Hint hükemasile kudemayı Felasifeden bir cemaat ile birleşiyor. eb’adın namütenahi olduğunu müdafaa ediyor.

*Ruhiyat*-Ebulberekâtın Ruhiyatı Aristo ve İbnisinanın Ruhiyatı gibi Tabiiyatda dahildir, Ebulberekât tecribî ve aklî Ruhiyatı tetkik idiyor, mühim mes’elelerde yine İbnisinayı ret ediyor. Ebulberekât ruhun mahiyeti hakkında İbnisina ile beraberdir, nüfusun hüdüesine kailidir, böylece tenasühi pek bait görüyor. Ebulberekât Nebatta his veya akıl ve nutuk kabul idenleri ret ittigi gibi şuur ve temyizi yoktur diyenleri de ret idiyor.

İbnisina “Akıl külliyatı, havas ıssıyya idrak ider,, demiş idi, Ebulberekât “Akliyatı, hissiyatı idrak iden biaynihi vahittir sureti akliye olan idrak ile sureti hissiye olan idrak arasında asla fark yoktur, akıl cüzizat ve mahsusatı idrak itmez demek batıldır,, diyor.

Ebulberekât ecsami arziyei unsuriyeye müteallik olan illetlerin

[1] Zeman mahiyetinde müttasıl, vücudinde münfasıldır, vücütteki haddimuteber ve mümeyyize [Ân] dirler.

bir veya daha ziyade olup olmadığını tetkik ediyor, illetleri nüfusu semaviye gösteriyor, İbnisine ise Aklifaale "Aklialemi arazî,, diyüp illeti bir buluyor idi; Ebulberekât İbnisinin delilini vâbi görüyor, buhalde nufusu insaniyenin illeti failiyesi değil ileli failiyes buluyor.

Ebulberekât "Nüfusu insaniye, istidat, münasibetlerde insanda müttahid; tabiatlarda, melekelerde, ğarizî ve iktisabî hallerde, zatî hassalarda muhtelifdir,,deyar, buhalde müessirler muhtelif olacağından hayir ve şer, lezzet ve elem muhtelif oluyor, bir şey iki nefse, iki hale göre leziz ve ya gayrileziz olabiliyor. Hayir lizatıhi matlup olan lezize nail olmak, Şer liaynihi mekruh olan muzi ve mübayinin sıkıntısını çekmek, saadet mahbubunu elde itmek olmağla hep itibarî oluyor. İbnisinin şer nazariyesi busbutun başkadır, mevcut olan şeylerde Şer var ise de hayri şerrine ğalipdir, Şer yok hukmundedir .

Ebulberekât Ruhun bedenden ayrıldıktan sonraki ehvalı hakkındaki akvali ayırdıktan sonra Ruhun bakasını müdafaa ediyor, vahiyden me' huz olan cismanî haşri Felsefeye, iyzahına münafi görmiyor: „bahusus onu „من له الخلق والأمر“ [1] irade ediyor, Ruhi beden ile beraber haline iade ider de Ruh bedene müteallik olur, bu mütellik, müteallekibih itibarile, zatî itibarile mühal değildir, Evvela olduğu gibi ona yine kadirdir., Ebulberekât "Vadüvaid, Sevap ve İkap hakdır,, diyor, burada bugünkü Metodolozinin en mühim bir kaidesini ortaya koyar: "her hak nazarı kıyasî ile bilinmez, bu tıpkı bir mühendisin bir Tabiîye (sen bana herreti ğeriziyenin manasını, herreti nariye ile arasındaki farkı şekli hendesî ile bildir) dimesine benzer, hepsinin yolu ayrıdır. Habar tariki ile bilinen birşey Nazır tsriki ile bilinmez burada Haberi işidince mühbirin sıdkına mühbiribihin imkânına, ihtiyat lazım olur.,

*İlâhiyat* - Ebulberekât İbnisininayi, Meşaileri enziyade İlâhiyatta hırpalıyor, Alemin kidemi, Allahın Sıfatları ve fiilleri, İmibarinin müteallakı gibi en mühim mes'elelerde selefleri olan Felasifeyi şiddetle ret ediyor, "Vahidden vahid sadır olur,,davasına bina idilen mes'eleleri mantıkî bulmıyor; Ebulberekât Marifeti ilâhiyenin keyfiyetinden, İlmî mükâşefeye ihtiyactan, İlâhiyattaki bürhanlardan, kazâ ve kaderden de bahis ediyor.

*I— Alemin kidemi* - Ebulberekât alemin hudus ve kidemi mes'elelerinde uzun uzadıya her iki tarafın delillerini tetkik,davalarını tavrız ediyor, ve mahlukiyet meselesinde 'Hüdus meselesini ekseriyetin ezhanına daha yakın gördüğünden hudusuna kail olanların daha çok olduğunu, bu meseleye havassımutebereden şahadet idenler bulunmağla kabuli

[1] Halk ve emri elan zat .

şöhret bulduğunu bildiriyor; en nihayet şu neticeye veriyor : „Mübdî ve Müid olan Allah Alemleri Yarattı, Kadim ve Ezelî olan irade ile ihdas itti; Alemleri ihdas ittiği zamanda ihdasını kudemde irade eyledi,, „Ezhan fitratı ile zaman ve mekânın kideminde şüphe itmez, ademini tasavvur eylemez,,. Ebulberekât böylece Farabî ve İbnisinayi ve mütekellimleri ret ediyor idi.

II— *Allahın Sıfat ve filleri*- Ebulberekât Aristodan evvel gelen pek çok Feylesoflar gibi Zatıbarinin mühdess olan sıfatlar ile ittisafını, ihtiyarî olan fillerin de zatıbari ile kıyamını isbat ediyor, Aristoya, Farabî ve İbnisinaya şiddetle karşı geliyor, seleflerinin hatalarını meydana çıkarıyor, esbabi havadis hakkındaki sözlerini fasit buluyor idi; Ebulberekât seleflerinin bu davalarını bıraktı, havadisi mucip olan İradenin Allah ile kaim olduğunu isbat itti. Ebulberekât kendisinden evvel gelen Mutezilî Feylesofi Ebulhüseynilbasrî [1] ile nususun zahirinin delaleti veçhile mevcûde, varolduktan sonra İlmin, müteakip ilimler gibi havadisin Allah ile ki yamını isbat ediyorlar, bunu vücudundan evvel tealluk iden ilmin aynı yapmayordı idi; Ebulberekâtın selefleri ise Sıfatı, fili olmiyan Vahidi basitten muhtelif umuri müteceddidinin sudurini kabul itmezler idi, onlarca Zatıbari ile havadisi mucip olan esbap kaim olmağla Zatıbari müteakip havadisi ihdas ider idi. Ebulberekâta göre Rab bu alemde müdebbir olmak için ancak kendisinde İlimler, İradeler gibi havadis bulunmalıdır; bunu nefyeden Feylesoflar deliliaklî ile nefyetmemişler, belki mücerret tenzih ve iclalimücmel için nefyetmişler idi; halbuki bu tenzih ve iclalimücmelden tenzih ve iclal vacipdir. Ebulberekâtın Hasımları evveli olmayan havadisi mümteni görmeye Ebulberekâtın pek doğru olarak izah ittiği vecihle Allahın cisim ve hâdis olmasından tenzihi için havadisin Allah ile kıyamını men itmişler idi; Ebulberekât teecessümü nefi esasına binaen ehli enzarın ülüm ve sıfatı nefi hüsûnda sülûk ittikleri yolun fe-sadını beyan ediyor [2], selefler gibi havadisin Allah ile kıyamını kabul ediyor idi; bu esasa göre hadisimuayyen, Ancak hüdüsü zamanın da tam olan illetitamme hasıl olunca hadis olur.

III — İlmibarinin müteallakı - Ebulberekât bu meseleye pek çok ehemmiyet veriyor, uzunuzadıya tetkikatta bulunuyor, reileri tasnif ediyor, kadim Feylesoflarca “Allah yalnız zatını, bizatihi olan sıfatını bilir “kavlinin; müteahhirine göre,, Ayrıca kulliyatı da bilir” kavlinin müs-

[1] Mütezile iradei hadise, Kelami hadis isbat ittikleri halde İlmi hadis, Kudreti hadise isbat itmişler idi, yalnız Ebulhüseynilbasrî Zatıbaride alimiyetlerin tecceddüdünü isbat itmiştir.

[2] İbnirüşt de Ebulberekât gibi Mütekellimlerin bubabte tuttıkları yolların Fasit olduğuna beyan itmiştir.

temir olduğunu bildiriyor, filvaki Allah Aristoya göre mevcudatı, İbnisinaaya göre de cüz'iyatı bilmiyor. Ebulberekât Aristonun delillerini birer birer çürüttükten sora İbnisinanın karşısına çıkıyor: "İbnisina anlaşılması pek muğlak, nazarı pek dikkate layık olan bir ibare ile delillerini serd etmiştir, fakat bu iğlak ve dikkat bir şeyi hak kılmaz, nihayet okuyana, dinleyene teemmülü ve fehmi güç kılar "süzile başlıyarak onun da delillerini birer birer çüridiyor, Muallimi evvel ile Muallimi salisin hüccetlerini alt üst ettikten sora Allahın cüz'iyatı bildiğini Din Alimleri gibi isbat ediyor, "Allahın cüz'iyata ilmi tealluk etmez,, diyenler Zati-baride tekessür ve teğayyürden korkuyorlar, ona mebni cüz'iyattan ilmini nefi ediyorlar idi; Ebulberekât tekessür ve tağayyürün zatte olmayup izafat ve münasebette olduğunu isbat etmiş, din Alimlerinin eline büyük bir silah vermiştir .

IV — "Vahitten Vahit sadır olur,, davası - Ebulberekât "Vahitten Vadit sadır olur,, [1] davasına bir şey dimeyor ise de buua bina olunan mes'elere itiraz ediyor: "Mebdei evvelde bir eser sadır olduğu halde diğer mebde'lerden bir takım aklı itibarlar ile üç eser sadır oluyor [2] diğer mebde'lerde bulunan itibarları Mebdei evvelde bulmamak neden ileri geliyor ? bundan başka feleklere Akıl ve nefis isbat edüp daha çok olan yıldızları Akıl ve Nefisten mahrum ettiler; Bunu Haber ve Nass gibi beyan eylediler, "bu mümkündür vacip ve zarurî değildir, başka türlü de olabilir,, dediler; halbuki mes'ele olduğu gibi zikir olunmalı idiki tetebbu sahipleri, itiraz edenler ondan vaz geçebilsinler .

Ebulberekât Ukul ve Nufusufelekiye nazariyesine böylece ilişiyor; diğer ukul nazariyesini Akilbilkuvve Akilbilfiil nazariyelerini izah idiyor.

V — Marifeti İlahiye-Ebulberekât Marifeti İlahiyeyi Marifeti zatiye bulmayup marifeti araziye buluyor, çünkü Allahı, istidlal tariki ile gayır ile, mümkün ile, maluller ile Mebdei evvele, İleti ulaye nazar ile biliyoruz. Ebulberekât marifeti zatiyeyi mümkün görmiyor, çünkü zati vahdaniyeti idrak etmedik, zatiyatı ilede bilemedik, Allah Vahiddir, mürekkep değildir ki zatiyatı olsun, arâz ve havassının benzeri yoktur ki onunla bilinsin. Bu halde Ebulberekât da « ماعرفناك حق معرفتك » Adüsturunu kabul ediyor.

VI — İlmimükâşefeye ihtiyaç-Ebulberekât Ervah, Melaike, Mufari-

[1] Fail zatinde Vahit olup sıfatihakiye ve itibariyesi bulunmasa, fili de bir alet ile, bir şart ile olmasa: kisası her cihetten vahit olsa böyle bir mevcuttan, böyle bir failden ancak bir eser sadır olur .

[2] Mebdei evvel olan Allahtan yalnız Akıl sadır oluyor, Fakat Akıldan bir takım itibar-tiakliye ile üç eser sadır oluyor. vücudü itibarile Aklisani, imkânı itibarile Felek, imkanzatisi veya vücup bilgayri itibarile Nefis sadır oluyor, bu itibar diğerlerindedede buliniyor, böylece dokuz Felek, on Akıl, dokuz nefis sadır, oluyor, onuncu Akıl Akılı faaldir.

kat hakkında küllî olarak malumat verdikten sora tafsilini ilmimüşahede ve mükâşefeye havale ediyor, bu babda İlmî istitlâliyi mümkün görmiyor, böylece her iki tarika mahal ayırıyor .

VII — İlâhiyat bürhanları-Ebulberekât burada yine Metodolozinin ehemmiyetle bahsettiği bir meseleye temas ediyor: “Riyaziyatta katiyet mutlak, Tabiiyatta ise nisbî, Maneviyatta daha nisbîdir .”, Ebulberekât da bu kaideyegöre berahini Hendesiyeyi mutlak kat’î buluyor, berahini Tabiiyeyi onun duuunde, berahini İlâhiyeyi daha dununda gösteriyor; İlâhiyatta burhanların mütesavi olmadığını, nazarların uyuşmadığını ortaya koyuyor. “İlmilâhi ilmi ilel olmakla ilmülilimdir . onda mahsüsa bir yol yoktur .”, düsturunu koyar.

VIII — Kazâ ve Kader-Ebulberekât bubapte mezhepleri layikî vecihle beyan ediyor, Kazâyî emriküllî, Kaderi emritafsilî buluyor, Feylesoflardan ayrılmıyor .

IX — Maad-Ebulberekat Kitabını Maad bahsi ile bitiriyor, her nefsi inssniyenin Maad de bir makami malumi bulunduğunu haber veriyor, “Nüfus cevahir ve tabayi itibarile muhtelif olmakla nüfûsün bazıları daha fadıl ve kâmil, bazıları daha nakıs oluyor, kâmil olan nüfus matlupu mahbubuna nail olmak, eza verenden, tiksindiren şeyden kurtulmak ile saadete varıyor, nakıs olan nüfus matlupu mahbubi ele geçirmeyüp eza viren ve tiksindiren şeylere katlanmak ile şekavete düşüyor, nüfusun, Hakim veya cahil, şerif veya hasis, iyi veya kötü olsun, hepsinin münasip bir civarı bulunuyor, bu münasebet ya garizei asliye veya ilmî ve amelî halatı iktisabiye ile hasıldır, garizesi ile şerif, kisbi ile sait, ilmî ile fadıl, nezaheti ile mukaddes olan nefis bedenden ayrıldıktan sora bedeni ona münasip olan civara götürüyor, oda alemlî küdüste [1] Melaikei Mukarrebindir; bundan bir örnek bilmeyen kimsenin ondan haber vermesi sahîh değildir. Tabaiyi ile hasis, pisliği ve kirliliği ile şaki, cehlile nakıs olan Nefsi bedenden ayrıldıktan sora bedeni kerih göreceği, tiksineceği bir civara; ona eza verecek bir hale, ona buğuz ve eziyet ve düşmanlık edecek, ondan yüz çevirecek, onu hakir görecek Melaike civarına götürür. Herkes hakkını alır, her hak sahibine müstehakkı verilir,, .

Ebulberekât Madde de din Alimlerinden aykırı gitmiyor.

Elhasıl,

Felsefe içinde seleflere en yakın olan Ebulberkâttır; Gazaliden sonra Meşailere büyük bir darbe vuran Ebulberekâttır; Farabî ve İbnisînaya ilk karşı duran feylesol Ebulberekâttır; Fahrirazinin İbnisîna ile olan musaraasında yegâne istifade ittigi Feylesof Ebulberekât

[1] Alemlî kudus Hayatıfadile, Saadeti hakikiye, lezzeti kudsiyei akliye Alemdir .



tır; İlk defa “فيلسوف العراقين واولحداالزمان” unvanı celilini alan Ebulberekâtır; Şeyhülislam İbni teymiyetulharranî min, Felsefesini Ehlisünneti hasse Mezhebine yaklaştırdığı Feylesof Ebulberekâtır, filvaki Ebulberekâtı adam akıllı tetkik idüp kiymetini meydana çıkararak müşarün ileyhdır.

Ebulberekâtın arıdnan gidenler olmuş isede açdığı Medrese devam idememiştir çünkü Fahrirazi ile Nasîri Tusî musaraaları işaret meydanında musaraaları arttırmış Mütakellimin ile Felasife arasındaki münazaalar arasında Ebulberekât aygırı düşmekle orada unutulmuş, sonraki felsefe faaliyetinde lazım olduğu kadar te'siri olmamış, ne yazık ki koca Feylesof meçhul kalmıştır.

Ebulberekâtın muasırları Mecdeddin ciylî ile beraber zikir olunacak.

İzmîrlî

İsmail Hakkı